

Dinin Siyasallaşması ve Dinsel Bürokrasi

ERKAN YAR

YRD.DOÇ.DR., FIRAT Ü. İLAHIYAT FAKÜLTESİ

Din-devlet ilişkisinin, din ve devletin birbirinden zarar görmeyecek şekilde biçimlendirilmesi zorunludur. Bu zorunluluk, dinin siyasallaşması veya siyasetin dinselleştirilmesi gibi, din ve siyaset adına tehlike oluşturan fenomenlerden her iki kurumda koruma iradesinden ortaya çıkar. Bununla, din ve devletin, birbirinden ayrı ve bağımsız iki kurum olarak dikkate alınması gerekliliğine işaret etmek istiyorum.

Dini yapılanma ile ilgili söylemlerde, çağımızın toplumsal yapısının ve gereksinimlerinin dikkate alınması kaçınılmazdır. Günümüz dünyasında ulaşım ve iletişim araçlarının yaygınlaşması, toplumların heterojen bir yapıya bürünmesini de beraberinde getirmiştir. Bu heterojen yapı, iki tür devlet anlayışıyla gelişmektedir; bunlar da, din devleti ve ulus devlettir. Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan insanların dinsel tercihlerinin ve akaitlerinin farklılığı, günümüz devlet anlayışının herhangi bir din ve akaidin tarafında yer almayarak, objektif bir niteliği benimsemesini zorunlu kılmıştır. Toplumların bu niteliği, aynı şekilde, üniter devlet anlayışını kaçınılmaz kılar.

Kur'an'ın, Peygamber'e vahyedildiği süreçte, din ve devleti iki ayrı kurum olarak dikkate almak çok zor gözüküyor. Peygamber, vahyi alan ve insanlara tebliğ eden bir elçi olduğu hâlde, devlet idaresinin gerektirdiği icraatları da yerine getirmiştir. Bu yapı, onun vefatından sonra da, bir süre devam etmiştir. Onun vefatından sonra toplumda ortaya çıkan iç karışıklıklar, dinsel görüşlerin farklılaşmasına neden olmuş; bu durumda, siyasi otorite, farklılaşan dinî görüşleri desteklemiş veya reddetmiştir. Geleneksel devlet otoritelerinin herhangi bir dinî görüşü benimsemesi ve çoğu kere de gücünü (askeri, siyasi, ekonomik vs.) ve kaynaklarını bir dinî düşüncenin lehinde kullanması, din adına bir

getiri olmamış; aksine, dinin ilahi ve otantik yapısının değişmesi ve din adına vazedilen fikirlerin siyasallaşması şeklinde din adına olumsuz bir etki yapmıştır. Buna bağlı olarak da, dinî görüşlerden değil de iktidarın din anlayışından bahsetmek zorunda kalındığı söylenebilir.

İslam tarihinde, iktidarın dinsel fikir ve yorumlarına muhalefet edenlerin katledildiğine dair örnekler bulunmaktadır. İlk dönemden itibaren devletin bir dinî görüş yanında yer alması, dinî görüşlerin, iktidarın görüşleri ve diğerlerinin (muhalefet) görüşleri şeklinde biçimlenmesine neden olmuştur. Örneğin, insan fiilleri konusunda iktidarın görüşlerini benimsemeyen Ma'bed el-Cuhenî ve Ğaylân ed-Dimeşkî, görüşlerinden ötürü öldürüldüler.¹ Bununla birlikte, iktidarın insan hürriyetini ortadan kaldıran cebir anlayışını benimsemesine rağmen, İlahi Zat'ın sıfatları konusundaki anlayışına uygun olarak Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini ileri süren Cehm b. Safvân da, bu görüşünden dolayı, aynı akıbeti paylaşmıştır. Burada, halifenin, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak tanımlanması; siyasi otoritenin bu tutumlarında çoğu kere sorgulanamamasına ve dilediği gibi fiiliyatta bulunmasına neden oldu. Bu durum, bir tavır olarak iktidarın kut-sallaştırılması ve dinin ideolojiye dönüşmesi olgularını da beraberinde getirdi.

İktidarın, dini kendi isteği doğrultusunda formüle etmesi, bazen dinsel ritüellerin biçimlerinin değiştirilmesine kadar vardı. Gelenekselleştiği şekliyle hutbelerin hükümdarlar ve otorite adına okunması, otoritelerin meşruiyetlerinin bir göstergesi olarak kabul edildi. Hutbeler hükümdar adına okununca, hutbelerin siyasi amaçlarla kullanılması kaçınılmaz bir hâl almış oluyordu. Mu'âviye, bayram günlerinde hutbeyi namazdan önce okumuştur. Ya'kübî, Mu'âviye'nin, insanların namazı kıldıktan sonra Ali'ye yapılan lanetleri işitmek için hutbeyi beklemeden mescidi terk etmeleri üzerine bu kararı aldığını rivayet etmektedir.² Bununla birlikte, insanların namaz kıldıktan sonra, hutbeyi dinlemeden mescidi terk etmeleri üzerine Hz. Osman'ın bayram günlerinde hutbeyi namazdan önce okuduğu da rivayet edilmektedir.³ Fakat bu durum, daha sonra, Peygamber dönemindeki şekline çevrilmiştir.

Bayram günleri hutbe ve namazın tertibinde yapılan bu uygulamalar, Cuma namazı ve hutbesinin tertibinde de görülmektedir. Peygamber'in Cuma günleri önce namaz kıldığı ve sonra hutbe okuduğu da belirtilmektedir.⁴ Bu tespite göre, Cuma günü namaz ve hutbe, başlangıçta, bayram günlerindeki gibi, önce namaz sonra hutbe şeklinde eda edilmekteydi. Nitekim bu durum, Cuma namazının farzietini bildiren ayetlerde açıkça görülmektedir. Bu ayetlerde, Cuma günü Peygamber hutbede iken onu dinlemeyerek ayakta bırakan ve alışverişe koşan insanların bu davranışı eleştirilmektedir.⁵ Bu ayetlerin bağla-

¹ Ali Sami Neşşâr, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefi*, I. 314.

² Ya'kübî, Ahmed b. Ebi Ya'küb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kübî*, Beyrut 1992, II. 223.

³ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullâh b. Sehl, *el-Eva'il*, Beyrut 1987, s. 125.

⁴ Bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, IX. 43.9

⁵ Süleyman Ateş, Taberî'de yer alan bir rivayeti ve 62. Cum'a süresindeki ayetlerin bağlamını dik-kate alarak, bu olayın birkaç kez gerçekleştiğini belirtir. Ateş, *age*, IX. 439.

mı dikkate alındığında, önce namazın kılındığı ve ardından hutbe okunduğu anlaşılmaktadır: Peygamber'i ayakta bırakarak alışverişe giden insanlar, namaz kılmak için tekrar mescide dönmemişlerdir; çünkü namaz, hutbenin iradından önce eda edilmiştir.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise, siyasi otoritenin emirlerini ve yasalarını dine uygunluğu açısından denetleyen bir kurum olarak, "Meşihat (Şeyhülislamlık)" kurumu oluşturulmuştur.⁶ Bu kurum, siyasi otoritenin eylemlerini ve söylemlerini din açısından onama görevini üstlenmiştir. Fakat kılıçların gölgesinde gerçekleşen bu görev, çoğu kere, fetvaların siyasi otoritenin isteği doğrultusunda verilmesini taya çıkarmıştır. Nitekim, çeşitli gerekçelerle bazı şeyhülislamların öldürüldükleri tarihen sabittir.⁷

I. Diyanet'in Mevcut Yapısı

Bir devlet kurumu olarak DİB, kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunda belirtildiği gibi, "İslam dininin itikat, ibadet ve ahlak esasları ilgili işleri yürütmek; din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"⁸ üzere kurulmuştur. Bu kanunla DİB, teorik ve pratik olmak üzere iki görev üstlenmiştir; bir taraftan İslam'ın itikat, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işlerin gereklerini yerine getirmek; diğer taraftan da, din konusunda toplumu aydınlatmak. Din konusunda toplumu aydınlatma görevi, dini anlamayı ve anladığı şekliyle dini, topluma anlatmayı içerir. Bu nedenle, Diyanet, bir din anlayışı geliştirmekte (ictihad), bu anlayışa uygun olarak halkı aydınlatmakta (tebliğ) ve din hizmetlerini yerine getirmektedir. Bununla birlikte, bu yapı, önceden kabul edilen dinsel kaynaklara uygun olarak oluşturulan din anlayışının savunulmasını da gerekli kılmaktadır.

Diyanet'in kanunla belirlenmiş bu statüsü, din-devlet ilişkileri bağlamında eleştirilere konu edilmektedir. Bu statüye, Diyanet'in laiklik ilkesi ile çeliştiğinden ötürü kaldırılması (anayasal gerekçe), Diyanet'in, Osmanlı devlet yönetimindeki 'Meşihat' (Şeyhülislamlık) şeklinde yeniden yapılandırılması (tarihsel gerekçe) ve mevcut statünün devâm ettirilmesi ile birlikte fonksiyonunun artırılması (resmî gerekçe)⁹ şeklinde üç ayrı kesimden farklı gerekçelerle eleştiri ve itiraz gelmektedir. Diyanet'e ilişkin bu üç ayrı yapılandırma önerisinde, dinin yapısı ve kendine özgü doğası dikkate alınmadığından, bu öneriler, samimiyet ve geçerlilikten uzaktır.

⁶ Şeyhülislamlık kurumunun kuruluşu ve görevleri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 173-214.

⁷ Uzunçarşılı, *age.*, s. 223-226.

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 1.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut statüsünün devam etmesiyle birlikte fonksiyonunun artırılması şeklindeki istek, 8-10 Nisan 1988 tarihinde Ankara'da yapılan "Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri"indeki ortak görüştür. Bu görüş seminere katılan Diyanet yetkililerinin ve akademisyenlerin kabul ettiği bir görüştür. Bkz. *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, DİB Yayınları, Ankara 1991.

Bir devlet kurumu olarak Diyanet'in mevcut yapılanma içerisinde statüsünün değiştirilmesi şeklindeki istek, aslında, Diyanet'i, Osmanlı devlet yapısında yer alan 'Meşihat' kurumu ile karşılaştırma¹⁰ temelindeki tarihsel bir gerekçeye dayanmaktadır. Bu da, yukarıda belirttiğimiz şekliyle, siyasi iktidarın, dini kendi çıkarları yönünde biçimlendirmesi ve halkın akaidini şekillendirmesi anlamına gelir. Bu şekildeki bir yapılandırma, tarihsel süreçte dinin zarar görmesine razı olmak anlamını içerdiği gibi, gelecekte de zarar görmesinden rahatsızlık duymamak demektir. Diyanet'in mevcut statüsünün devam etmesi ve fonksiyonunun artırılması yönündeki yapılandırmada da, din, kendi asıl fonksiyonunun dışına çıkmaktadır. Diyanet yetkililerinin, mevcut idari yapılanma içerisinde daha iyi dereceler istemeleri sırasında kullandıkları referanslar, çoğu kere, etkin olma isteğidir.¹¹ Şu hâlde bir statü veya mevcut statünün iyi yönde değişikliğine ait dinamikler, dinin özünden kaynaklanmamakta ve din hizmetlerini yürüten kurumun etkinliğini artırma isteminden kaynaklanmaktadır. Tarihsel devlet ve idare yapılarından referanslar seçilerek, Diyanet'i, Osmanlı devlet idaresindeki yapısına kavuşturmayı istemek ise, demokratik devlet anlayışıyla çelişmektedir.

Mevcut yapısıyla Diyanet, yasalarla belirlenmemiş bazı görevleri üstlenmiştir; fakat bu görevler, çoğu kere Diyanet dışından bir kaynaktan değil de, bizzat kendi özünden ve yapısından kaynaklanan bir üslup içerisinde yürütülmektedir. Diyanet'in mevcut yapısı hakkında şu genel yargıları ortaya koymak mümkündür:

a) Mevcut yapısıyla Diyanet, belirli bir dinin ve bir din anlayışının yorumlarına dayalı olarak belirlenmiş hizmetleri yürütmekte ve diğer dinî yorumlara ve anlayışlara kapalı bir yapı içermektedir. Bu yapısıyla Diyanet, realitede İslam içerisinde pek çok mezhep ve ekol varken, din hizmetlerini ve irşadı belirli bir mezhebin görüşleri ve kabulleri doğrultusunda yürütmekte ve Türkiye'de realitede var olan bütün mezhepleri ve ekolleri kapsamamaktadır. Oysa, bu kurumun, hizmetlerini, mezhepler üstü duruşla dinin asıl kaynağına bağlı kalarak yürütmesi ve irşat görevini yerine getirmesi zorunludur; fakat, Diyanet'te bu bakış açısının yerleşmediği görülmektedir.

Diyanet'in mevcut yapılanması içerisinde, Alevilerin ve hatta diğer tarikatların ve din anlayışı geliştiren grup ve cemaatların Diyanet'te temsil hakkı istemeleri, yerinde ve hatta gerekli bir tutumdur. Demokratik devlet anlayışı içerisinde devletin veya siyasi otoritenin, bir din veya onun herhangi bir yorumundan yana olması düşünülemez. Alevilik ve diğer ekoller, İslam dininin farklı yorumlarından ibarettir. Sünniliğin ne kadar tarihsel kökleri varsa, Alevilik de aynı oranda tarihsel köklere sahiptir. Alevilik bir mezhep değil de tari-

¹⁰ Hamdi Mert, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'nin Manevi Hayatındaki Yeri Resmî Statü ve Fonksiyonu", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, DİB Yayınları, Ankara 1991.

¹¹ Mert, "DİB'nin Türkiye'nin Manevi Hayatındaki Yeri Resmî Statü ve Fonksiyonu".

kat olarak kabul edilse bile, bu durum değişmeyecektir. Çünkü bu durumda da, bu grubun üyelerinin, kendi din anlayışlarını bu dinin kutsal naslarına dayandırdıkları –hadislerin teşriî değeri olan bir delil olarak kabul edildiği ve her grup ve fırkanın kendine özgü ve kendi fikirlerini destekleyen hadislere sahip olduğu unutulmamalıdır– ve en azından kendi fikirlerine dinî referanslar getirdikleri kabul edilmek durumundadır.

Türkiye sınırları içerisinde İslam dışında diğer din mensuplarının varlığı da bir vakiadır. Bu dinlere mensup insanlar, mevcut dinsel bürokrasinin dışında, bazı tarihsel antlaşmalardan faydalanarak kendi dinlerinin gereklerini bağımsız olarak ifa etmektedirler. Bu durumda, Diyanet'in, sadece İslam itikat, ibadet ve ahlak sisteminin gereklerine göre halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir kurum şeklinde yapılandırılması, diğer dinlerin mensuplarının, bu yapılanmanın dışında bırakılması anlamına gelmektedir. Eğer toplumun dinsel gereksinimlerini yerine getirmek için herhangi bir şekilde teşekkül ettirilmiş bir dinsel bürokrasiye gerek varsa, bunun, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan tüm dinî cemaatleri ve din anlayışlarını kapsamaması gerekir. Bununla birlikte, Türkiye'de din hizmetleri yürüten Hıristiyan ve Yahudi toplulukları, Diyanet içerisinde temsil edilmek için herhangi bir girişimde bulunmamaktadırlar. Zaten Diyanet'in yasal dayanakları da buna engel teşkil etmektedir.

b) Diyanet, mevcut yapısıyla, her ne kadar bir devlet kurumu olsa bile, din ve devlet arasında uzlaştırıcı bir görev üstlenmiştir. Bu görev, çoğu kere, din anlayışının, iktidarların isteği ve razı olacağı şekilde formülasyonu ile yerine getirilmiştir. Devleti idare eden iktidarın değişmesiyle de, anlayış ve yorum değişime uğramıştır. Bu durumda, bir şeyin dinî olması, onun dinin ilkelerine ve yorumlarına uygunluğu ile değil, iktidarın düşüncesine uygunluğu ile belirlenmiştir. Burada bir siyasallaşmadan söz etmek gerekiyorsa, bu siyasallaşma Diyanet'in kendisinden değil, dışarıdan kaynaklanmaktadır.

Mevcut yapısıyla Diyanet, din anlayışında 'millileşme' olarak tanımlayabileceğimiz bir anlayış içerisinde yer almaktadır. Buna bağlı olarak, Diyanet, dinsel yorumlarında, dini asıl şekliyle ele almaktan ziyade, birlik ve beraberliği kuvvetlendiren bir faktör olarak ele almaya çaba sarf etmektedir. Bir toplumun birlik ve beraberliğinin toplumun huzurunda rol oynadığı bir gerçektir. Fakat bu birlik ve beraberliği, toplumun bütün etkinliklerine genelleştirmek de, insan unsurunu ve modern devlet anlayışını dikkate almamak anlamına gelir. Çağımız devlet anlayışı, farklı fikir ve kültürlere sahip toplulukların, birbirlerinin görüş ve yaşam tarzlarına saygı duyarak birlikte yaşamalarını içermektedir. Bu bağlamda, dinsel çoğulculuk, birlik ve beraberliği bozan bir unsur olarak kabul edilmemelidir.

c) Mevcut yapısıyla Diyanet, siyasi otoritenin isteklerinin halka ulaştırılmasında iki yönlü rol oynamaktadır. Birincisi, siyasi otoritenin kabul ettiği ve halka benimsetmek istediği anlayışı halka ulaştırma konusunda, Diyanet aracı kurum gibi görünmektedir. Bu bağlamda, demokrasinin en iyi yönetim şekli olduğu konusunda geçen yıllarda hazırlanan hutbeler hatırlanabilir. Bu durum,

hem din, hem de devlet adına iki olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Din adına olumsuzluk, Kur'an, devlet yapısının ve yönetim şeklinin belirlenmesini insana bırakmışken,¹² dinin herhangi bir yönetim biçimini benimsediği şeklinde bir yargının, din adına söylenmiş olmasıdır. Halbuki, Kur'an'ın, yönetim şeklini belirlemeyi halka bırakması, yönetim şeklinin çağın gereklerine ve şartlarına göre oluşturulmasının zorunluluğundandır. Geçmişte de din; hilafet ve saltanat yönetiminin meşruluğunu pekiştirmek için kullanılmış; babadan oğula geçen bir yönetim modeli, dinsel nasslara uygun kabul edilmiş ve hatta bunun için dinî nasslar üretilmiştir. Bu durumda din, halifelik ve demokrasi gibi birbirinden farklı iki yönetim şeklinin kaynağı olmaktadır. Halbuki, Kur'an'ın yönetim şekli hakkında herhangi bir model öngörmemiş olması ve Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ilk uygulamalar, bunun, çağın gereklerine göre oluşturulmasının insanlara bırakıldığı anlamına gelir. Bu bağlamda, yönetim şeklini belirlemek, dinin değil, insanın ve siyaset biliminin görevidir.

Diyanet'in ikinci rolü ise, siyasi otoritelerin devlet adına tehlike gördüğü ve engellenmesi için çaba sarf edilmesinin gereğine inandığı konularda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, hutbe konuları, mevcut siyasi otoritenin belirlediği birincil tehlikelere göre oluşturulmaktadır. Bu durumda, birincil tehlike irtica olunca, din, irticaa karşı koymanın, trafik kazaları olunca, trafik kazalarını önlemenin ve halkı trafik kurallarına uyma konusunda bilinçlendirmenin ve yolsuzluklar olunca da, yolsuzlukları engellemenin bir aracı olmaktadır. Siyasi otorite açısından mevcut tehlike, din anlayışından kaynaklanan terör ve irtica olunca, Diyanet resmî bir kurum olarak dini, irticain aleyhinde kullanmakta ve en azından, dinin, irticain kaynağı olamayacağını vurgulamaktadır. Görüldüğü gibi din, burada hem irticain lehinde, hem de irticain aleyhinde olmak üzere, iki farklı konumdadır. Bu durumda, dinsel metinler, yorumlayanlara göre farklılık arz eden iki zıt yorumun kaynağı olmaktadır. Halbuki irtica, toplumun din anlayışının değil, tarih bilincinin ürünüdür. İrticai din ile ilişkili olarak ele almak, din adına ciddi bir anlama sorunu teşkil edecektir. Tarihin kutsallaştırılması ve yüceltilmesi neticesinde, zamanı yaşamak yerine tarihi yaşamak arzusu, toplum bilincinde yer etmiştir. Bu bilincin değiştirilerek, yerine, dini, her asrın realitesi ve gerekleri muvacehesinde anlamak ve canlı olarak yaşamak gerektiği bilincinin yerleştirilmesi gereklidir. Bu da, her şeyden önce, eğitim sisteminin görevidir.

d) Diyanet, din anlayışında tekeli ve statükocu bir anlayış oluşturmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Diyanet tarafından bir din anlayışı modeli oluşturulmakta ve diğer insanlar bu modele göre şekillendirilmek istenmektedir. Bu modelin yerleştirilmesi için hutbeler okunmakta ve özel irşat ekipleri oluşturulmaktadır.¹³ Buna karşılık, akademik çevrelerde ise, çağın gereklerini gözetin

¹² Bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara 2001, s. 6-7.

¹³ 80'li yıllarda özellikle de Alevilerin çoğunlukta yaşadığı Tunceli gibi illere, Diyanet tarafından özel irşat ekipleri gönderilmiş ve bu illerden batıdaki illerimizde bulunan Diyanet'e bağlı eğitim merkezlerine çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.

farklı din anlayışlarının geliştirildiği ve tartışıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, bu kurum içerisinde yer alan Din İşleri Yüksek Kurulu, çeşitli konularda fetvalar vermekte ve toplumu aydınlatmaktadır. Bu durumda, fetvanın yerellik ve kişiye özellik niteliği ortadan kalkmaktadır. Fetvanın, zaman ve mekana bağlı ve uygun olma gibi bir yapısı vardır. Din insanların maslahatlarını önceliğine göre, ülkenin değişik coğrafi bölgelerinde yaşayan insanların, kendi kültürel değerleri ve coğrafi şartlarının gereklerine uygun bir fetva anlayışı geliştirilmelidir.

e) Diyanet, tebliğ dilinin, dinî dilden resmî dile dönüşmesine de neden olmaktadır. Din dili içerisinde sembolik ve mecazi ifadelere sık başvurulur. Halbuki dinsel bürokrasinin yerleşmesi sonucunda gelişen resmî din dili, açık ve net olmak durumundadır. Yapısı gereği, resmî söylemde semboller ve mecaz kullanılmaz. Resmî dil, kanun koyucu tarafından oluşturulan yasalara uymaya çağırırken, din dili, insanların duygularına hitap eder.

II. Yeniden Yapılanma

Din hizmetlerini yürüten bir kurum olarak Diyanet'in resmî kimliği, görüldüğü gibi, ne din ne de devlet adına fayda sağlamaktadır. Burada amaç, her iki kurumun da zarar görmemesidir. Çağın gereklerini ve gelişmiş ülkelerdeki dinsel yapılandırmaları dikkate alarak, din hizmetlerinin yapısını oluşturan genel ilkeleri şu şekilde belirlemek mümkündür:

a) Din Hizmetlerinde Sivilleşme: Din, Allah tarafından insanlara gönderilmiş ilahi düzenlemedir. İnsan için vardır ve insana hitap eder. Devlet ise, belirli sınırlar içerisinde yaşayan insanların oluşturdukları bir teşekküldür. Devlet, bir devletin sınırları içerisinde yaşayan insanları idare etme sanatı olarak siyasete ihtiyaç duyar. Bu tanımlarda din ve devletin birbirinden ayrı kurumlar olduğu açıktır.

Din, ona tâbi olanlar ile var olur ve yaşar. Dinin, bütün bağları tarafından kabul edilen ilahi bir varlığa dayanan, asıl ve kutsal metni vardır. Bu asıl kaynak, ona tâbi olanların ve yorumlayanların tavırlarına göre farklı din anlayışları oluşturmalarını gerekli kılmaktadır. Din ve din anlayışı arasındaki ayırım da buradan kaynaklanır. Türkiye, pek çok din ve mezhebin birlikte yaşadığı bir coğrafyada yer alır. Bu din ve mezheplerin, dinsel gereksinimleri ve dinsel hizmet tanımlamaları birbirinden farklıdır. Demokratik devlet yapısı, devletin bir ülkede yaşayan bütün din ve mezheplerin dinsel inançları ve ritüellerine saygı duymasını ve onlar için bir güvence olmasını gerekli kılar.

Modern devlet anlayışının gereği olarak, devletin herhangi bir dini tebliğ etmekten, dinsel hizmetlerini belirlemekten ve bunları ifa etmekten uzak durması ve bunu sivil toplum kuruluşlarına bırakması zorunludur. Nitekim, çağımız, özelleştirme ve sivilleşme çağıdır. Bu bağlamda, devlet, klasik devlet anlayışının gereği olarak yaptığı pek çok işi sivil kuruluşlara devretmiştir. Devlet adına yayın yapan medya kuruluşlarının yanında, özel medya kuruluşları gelişmiştir. Ekonomide de özelleştirme, çağımızın en geçerli ekonomik yapılanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıda, dinin siyasallaşmasının ve devletin dinselleşmesinin de önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Bu yapılanma içerisinde, devletin, dinî akımlara karşı kendisini koruması pekala mümkündür. Bunun için, farklı din anlayışlarını benimseyen yasal sivil teşekküllerin oluşturulması ve devletin, din hizmetlerini yürütecek sivil toplum örgütlerini tanıyıp faaliyetlerini garanti altına alması gerekir. Bu tarz bir yapılanma, din hizmetlerinin ve tebliğinin şeffaflaşmasına bir otokontrol mekanizması geliştirmesine katkıda bulunabilir. Nitekim, İslam ülkelerinin çoğunda, siyasi otorite, dinî akımları tanımadığı ve terör eylemlerine karışmayan dinsel oluşumlara izin vermediğinden, bu örgütler, yeraltına inmekte veya o ülkenin sınırları dışında örgütlenerek, devlet için daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu bakımdan, devletin, din hizmetleri yasası oluşturarak, ülkemizde dinsel tebliğ ve hizmetlerde bulunacak kuruluşlarla ilgili bir düzenleme yapması gereklidir. Bunun için, devletin, din hizmetleri yetkisi almış kuruluşların temsilcilerinden oluşacak bir üst kurul teşkil ederek, kuruluş amaçları dışında ve devlet aleyhine faaliyet gösteren kuruluşları uyarması veya yetki belgelerini iptal etmesi mümkündür. Bu durumda, Yahudilik ve Hıristiyanlık da dahil olmak üzere, bütün dinî oluşumların bu yapı içerisine alınmaları sağlanmış olacaktır. Nitekim, mevcut yapılanmada, İslam dışındaki diğer din mensupları, kendi dinlerinin tebliğini ve din hizmetlerini resmî dinsel bürokrasiden bağımsız olarak yürütmektedirler.

b) Dinsel Tebliğde Sivilleşme: Dinsel hizmetlerin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması, tebliğde sivilleşmeyi de beraberinde getirecektir. Bu durumda, din hakkında halkı aydınlatmak, resmî söylemin ötesinde, o dinin bağlılarının oluşturduğu sivil unsurlar taşıyacaktır. Kur'an, insanlar arasında iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluğun (ümme) bulunmasını ister. "Aranızdan hayra çağıran ve iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk (grup) olsun."¹⁴ ayeti, bu görevi yürütecek kişilerin sivil niteliklerine işaret etmektedir. Bu ayetteki *minikum* (sizin içinizden, aranızdan) ifadesi, bu görevi yürütecek değişmez ve sabit bir kuruma değil, aksine, değişken bir gruba işaret eder.

Dinsel tebliğin sivilleşmesi ve her grubun kendi din anlayışına uygun olarak dinsel tebliğde bulunması, devlet için olumsuz bir gelişme olarak görülmemelidir. Sabit ve değişmez tek bir kaynağa bağlı bir gerçeklik olarak din, insanların anlayışlarına ve yorumlarına ihtiyaç duyar. Nitekim, İslam tarihinde dinin farklı yorumları ile oluşan ekoller (fırkalar), genel olarak İslam düşüncesinin teşekkülünde büyük rol oynamışlardır. Tarihin bu ekollere bakışı ile, günümüz insanının bakışı farklılaşmak zorundadır. Gelenek, bu ekollere, kurtuluşa eren fırka dışındakilerin, yani ötekilerin dinin dışına itilmesi şeklinde yaklaştı. Kurtuluşa eren fırka da, fırkaları tasnif eden kişinin din anlayışına uygun olarak belirlendi. Bunun yerine, tarihte ortaya çıkan bütün fırkalara ve günümüzdeki dinsel gruplara, kendi düşünce sistematiğine göre din anlayışı geliştirmek isteyen oluşumlar olarak bakmak gerekir. Dinin, yoruma ihtiyaç duyan bir olgu olması, günümüzde de din anlayışlarının farklı nitelikleri taşımasını gerekli kılmaktadır.

¹⁴ 3. Âlu İmrân, 104.

c) Dinsel Hizmet ve Tebliğde Tolerans Sorunu: Din hizmetlerinin ve tebliğinin sivilleşmesine karşı çıkanların temel argümanı, toplum düzeninin bozulacağı ve karmaşanın ortaya çıkacağıdır. Bu karşı oluş, Türkiye dışında var olan dinî cemaatlerin faaliyetleri ve diğer cemaatlere karşı tutumları örnek gösterilerek desteklenmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde din hizmeti ve irşat faaliyeti yürüten diğer dinî kuruluşlar arasında, ciddi anlamda din ve mezhep çatışmalarına rastlanmamakta; aksine, piyasa ve rekabetin kuralları, dinî yorumların liberalleşmesine sebep olmaktadır.

Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanların kendi dinsel teşkilatlanmalarında ortaya çıkan çatışmalar, dinî bölünmüşlükten ve ötekini tolere edememekten kaynaklanmaktadır. Bu teşekküllerin bölünmüşlükleri ve ötekini dışlayıcı tavırlarında, bu oluşumların mensupları arasında kendisine yer bulan, fikirleri ve faaliyetleri dolayısıyla kendi ülkelerini terk etmek zorunda kalmış toplulukların psikolojisinin izlerini görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, bu teşekküller içerisinde yer alan insanların bu tavırlarında, çoğu kere, çeşitli yabancı manipülasyonların etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Devlet tarafından tanınan, fikirleri ve faaliyetleri din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilen sivil dinî kuruluşlar, kendi aralarında bu hoşgörü ve toleransı temin edecek dinamiklere sahiptir. Her şeyden önce, kutsal dinlerin metinlerinde, diğer din mensuplarını ve görüş sahiplerini ortadan kaldırmayı emreden bir nass mevcut değildir. Bununla birlikte, tarihte, Müslümanların diğer din mensuplarına tanıdıkları yaşama ve dinsel gereksinimlerini yerine getirme hakkını, İslam'ın farklı yorumlarını benimseyen insanlara karşı göstermedikleri de bir gerçektir. Bu tavırda iki faktörün rol oynadığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, dinî metinleri yorumlama için geliştirilen metodların yetersizliğinden kaynaklanan anlama sorunudur; ikincisi ise, tarihsel süreçte din-devlet ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulamamasından kaynaklanan yapılanma sorunudur.

İslam, dinin farklı anlayışlarının tolere edilmesini emreden nassları içerir. Bu bağlamda, fırkalaşma ve farklı din anlayışı geliştirme olguları, birbirinden ayrılmaktadır. Kur'an'ın "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah, onlara, yaptıklarını bildirecektir."¹⁵ ayeti, bir din içinde farklı anlayışlar geliştirmeye engel teşkil etmez. Nitekim bu ayette yerilen fırkalaşma, "Hepiniz O'na yönelerek O'na karşı gelmekten sakının, namazı kılın; müşriklerden olmayın. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka kendinde olan ile böbürlenmektedir."¹⁶ ayetinde, müşriklerin bir niteliği olarak tanımlanmaktadır.

¹⁵ 6. En'âm, 159.

¹⁶ 30. Rûm, 31-32.